

סוגיה ב: פתיחה להלכות קריאת התורה: מקור החיוב ומהותו

רקע

הגמ' במסכת מגילה עוסקת בדיני קריאת התורה, ואינה מביאה את מקור החיוב. נפתח את לימוד הלכות קריאת התורה בשלש סוגיות ממסכתות אחרות כדי להבין את מקור החיוב ומהותו.

מקורות

- א. בבא קמא פב. "עשרה תקנות תיקן עזרא... כנגד עשרה בטלנין" רמב"ם הל' תפילה פי"ב ה"א
- ב. סוטה לט. "אמר רבא בר רב הונא כיון שנפתח ספר תורה... ואזני כל העם אל ספר התורה"
- ברכות ח. "אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי מנחם אמר ר' אמי מאי דכתיב ועוזבי... בדידהו"
- ג. תוס' ברכות ד"ה רב, סוטה ד"ה כיון תוס' שאנץ סוטה לט. "כיון דנפתח ספר תורה... בדבר הלכה שרי"
- רי"ף ברכות ד. באלפס, "ואמר ר' חייא בר אמי משמיה דעולא... אפילו בדבר הלכה" מגילה יד: טו. באלפס, "וגרסינן תו התם... ומסתברא כותיהו"
- תלמידי רבינו יונה ברכות ד. באלפס ד"ה רב רמב"ם הל' תפילה פי"ב ה"ט
- ד. אור זרוע ח"א סי' יא תרומת הדשן סי' כד
- ה. שו"ע סי' קמו סע' א-ג ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק א, ג, ד, ו, ז, טו, ביאור הלכה ד"ה ויש]

רי"ף מסכת ברכות ד. באלפס

ואמר ר' חייא בר אמי משמיה דעולא מאי דכתי' ועוזבי ה' יכלו זה המניח ס"ת כשהוא פתוח ויוצא רבי אבהו נפיק בין גברא לגברא בעי רבא בין פסוקא לפסוקא מאי תיקו רב ששת הוה מהדר אפיה וגריס אמר אנן בדידן ואינהו בדידהו ואמרו רבנן דוקא רב ששת דתורתו אומנתו אבל להורות לאדם ששואל לפי שעה או לפרש דבר אסור דהא אמר רבה בר רב הונא כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר אפילו בדבר הלכה.

תלמידי רבינו יונה ד. באלפס ד"ה רב

רב ששת הוה מהדר אפיה וגריס וכו'. כתב הרי"ף ז"ל בשם הגאונים דוקא רב ששת שתורתו אומנתו אבל להורות לאדם אחר אסור ואית דמפרשים דדוקא רב ששת היה מותר מפני שהיה סגי נהור ולא היה מחוייב בקריאת התורה דדברים שניתנו בכתב אי אתה יכול אמרן על פה אבל אדם

אחר שרואה וחייב בקריאת התורה אסור לספר ואפילו שתורתו אומנותו. ונראה למורי הרב נר"ו שאם קודם שנפתח ספר תורה חוזר פניו ומראה עצמו שאינו רוצה לשמוע ספר תורה אלא לקרוא ומתחיל לקרוא מותר ואפילו לכל אדם דכיון שכבר התחיל במצוה שמתחלה וראו אותו אנשי בית הכנסת שקבע עצמו מלקרוא אינו פוסק בה בעבור ספר תורה אבל אם לא התחיל מתחלה אין לשום אדם אפילו מי שתורתו אומנותו לספר בשום ענין כלל אחר כך ודייק הכי מלישנא דאמר הוה מהדר אפיה וגריס ולמה היה צריך להודיענו שהיה חוזר פניו אלא ודאי רצה לומר שקודם שהתחילו [לשמוע (ב"ח)] ספר תורה היה מראה עצמו שלא היה רוצה לשמוע ספר תורה (לקרות [ב"ח]) ולפיכך היה מותר לו והוא הדין שבכמו זה הענין מותר לכל אדם.

ס פ ר א ו ר ז ר ו ע ח " א ס י מ ן י א

רב ששת מהדר אפי' וגריס אמר אינהו בדידהו אנן בדידן פרש"י זצ"ל כשקורין ספר תורה. ופירש ר"ח זצ"ל דוקא רב ששת וכיוצא בו דתורתו אומנותו היא אבל האידנא קיימא לן כרבא דאמר רבא פרק ואלו נאמרין כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר אפי' בדבר הלכה וכש"כ במילי דעלמא דאסור עד כאן לשונו. ומורי הרב ר' שמחה בר' שמואל של"י פי' משום דרב ששת סגי נהור הוה ופטור דדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה. והא דקאמר מהדר אפיה משום כבוד צבור. ומורי רבינו יהודה בר' יצחק של"י פירש בשם רבי' יצחק בר' שמואל דההיא דסוטה דאסר דהיינו בקול רם שמעכב אחרים מלשמוע אבל בלחש שפיר דמי והא דמהדר אפיה הוא הדין דבלא מהדר אפי' הי' יכול לגרוס בלחש שלא נראה כמניח ס"ת ושפיר דמי והוא הי' מהפך פניו כדי שיכוין לבו לגרוסו. ועוד פי' בשם רבינו יצחק אלפסי זצ"ל דוקא בשיש שם יותר מעשרה אז יכול להיות מהדר אפי' אבל אין שם כי אם עשרה אז אסור להיות מהדר אפי' שצריך שיהיו עשרה שומעים ספר תורה. וראיתי את מורי הרב רבי' יהודה החסיד זצ"ל ואת מורי הרב רבי' אברהם זצ"ל בן הרב ר' משה זצ"ל שהיו קורין שנים מקרא ואחד תרגום בשעת קריאת שליח צבור את ספר תורה ואומר אני כי זה מותר לכולי עלמא הואיל דבאותו ענין קא עסיק.

ת ר ו מ ת ה ד ש ן ס י מ ן כ ד

שאלה: מה שנהגו באושרט"י, וכן במקצת מדינות, שפרשת שירת הים ועשרת הדברות בשבתות שחלו אותן הסדרות, וכן בשביעי של פסח, וביום ראשון דשבועות, כשמגיע ש"צ, לקרוא אותן פרשיות, אינו קורא, אלא מתחיל אותן והקהל קורין אותן מחומשים שלהן, והש"צ מסיים בס"ת, רק פסוק האחרון בקול רם, יש ליישב מנהג זה או לאו?
תשובה: יראה, דיש ליישב בטורח ולא ברווחא דמילתא כלל. ונראה, דסמכין אהא דכתב אור זרוע וזה לשונו: דכיון דנפתח ס"ת אסור לספר אפי' בדבר הלכה ודווקא בקול רם, אבל בלחש שרי, אם יש עשרה שומעין קה"ת, ולקרא שנים מקרא ואחד תרגום, בעת קריאת התורה שרי לכ"ע, עכ"ל. ופירש בהגה"ה במיימון, הטעם דשרי, משום דבאותו ענין קעסיק, והשתא שמעינן מינה, היכא דעסיק באותו ענין, אין צריך לשמוע קה"ת, אפילו ליכא עשרה שומעין קה"ת. כך משמע בא"ז הגדול, דהא דכתב: ולקרא שנים מקרא ואחד תרגום שרי לכ"ע, קאי אמאי דכתב לעיל מיניה דברי הגאונים, דחד מצריך בלחש, וחד מצריך שיהא עשרה שומעין, וקאמרינן עלה דשנים מקרא ואחד תרגום שרי לכ"ע, אלמא אפי' אי ליכא עשרה שומעין. והא דבעינן בלחש, היינו משום שלא יבטל אחרים משמיעה, ובנדון דידן, דכל הקהל קורין ולא שומעין, אין קפידא בקול רם הואיל ובאותו ענין קעסיק, משום חבוב הפרשיות, שרוצים לקרות כל אחד בעצמו, והש"צ קורא אותן מס"ת, נפקי בקריאותה, אפי' לא שמעי לה, דבסתמא דמילתא איכא אחד או שנים אצל הש"צ,

ששומעין קריאתו, ואע"פ דאינך לא שומעין, די בכך, דכל הפחות מעשרה חד הוא. אבל אין ליישב המנהג, דמשום דבלאו הנך פרשיות, קורין שבעה בתורה, שהן חובת היום, ואותם שקורין מהנך פרשיות, קורין לו ג"כ ג' פסוקים, קודם שיגיע לפרשה זו, ובהא נפקינן, אפילו אי לא הוה קרינן הנך פרשיות כלל, דהא ליתא, דבהגה"ה במיימון כתב, שאם קרא ודלג פסוק אחד, אם הוא במנחה בשבת, או בשני וחמישי, א"צ לחזור, אם קוראין י' פסוקים, בלא הדילוג, אבל בשבת אם דילג פסוק אחד, חוזר וקורא אותו, אפי' לאחר שהפטיר והתפלל מוסף. הא קמן, דאפילו פסוק אחד מעכב בשבת, כ"ש פרשה כולה. ואע"פ שישבתי המנהג, מ"מ נכון, למי שמדקדק במעשיו, שיעמוד אצל השליח צבור, ויקרא עמו אותן פרשיות מס"ת, ואם אינו יודע לקרות ישמע קריאת ש"צ, אך בשביעי של פסח וביום ראשון דשבועות, אין קפידא כ"כ, הואיל וקראו כבר הפרשיות בשבתות שלהן, והוי כמו מנחה דשבת ובשני וחמישי, וק"ל.

הסבר הסוגיה

"עשרה תקנות תיקן עזרא שקורין במנחה בשבת וקורין בשני ובחמישי..."

[בבא קמא פב.]

הגמ' [בבא קמא פב.] אומרת שמשם רבינו תיקן שיהיו קוראים בתורה בשבת ובשני וחמישי כדי שלא יהיו שלושה ימים ללא תורה, ועזרא תיקן שיקראו גם בשבת במנחה, ושלושה אנשים יקראו עשרה פסוקים. מגמ' זו משמע שיש חיוב על כל אחד ואחד לשמוע קריאת התורה בזמנים שתקנו משה רבינו ועזרא הסופר, אולם ראשונים רבים חלקו על הבנה זו מפאת סתירה בין שתי סוגיות.

הגמ' במסכת סוטה [לט.] אומרת: "אמר רבא בר רב הונא כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר אפילו בדבר הלכה שנאמר 'ובפתחו עמדם כל העם' ואין עמידה אלא שתיקה... ר' זירא אמר רב חסדא מהכא 'ואזני כל העם אל ספר התורה'". הגמ' אוסרת לספר משעת פתיחת ספר תורה, ואינה מסבירה מדוע, ניתן להבין את מהות האיסור באחת משתי דרכים: א. חיוב לשמוע קריאת התורה. משה רבינו תיקן קריאת התורה, והמספר מבטל מצוה זו.

ב. כבוד ספר תורה. המספר בשעת קריאת התורה מבזה את ספר התורה.

נפקא מינה בין שתי הדרכים הללו היא לגבי אדם ששמע קריאת התורה. אם חיוב שתיקה כדי לקיים מצות קריאת התורה, אדם ששמע אינו מחוייב בשתיקה, והוא רשאי לספר, אם חיוב שתיקה הוא מפני כבוד הספר, אף אדם ששמע הקריאה חייב בשתיקה.

ניתן לדייק את שתי ההבנות הללו משני הפסוקים שהגמ' מביאה כמקור לדין זה. מהפסוק "ובפתחו עמדם כל העם" לומדים על חיוב שתיקה מדין כבוד ספר תורה, ששתיקה כעמידה מבטאת את כבוד הספר. מהפסוק "ואזני כל העם אל ספר התורה" לומדים על חיוב שתיקה מפאת החיוב לשמוע את הקריאה.

את היחס בין דברי רבא בר רב הונא הלומד מ"ובפתחו עמדם כל העם" לבין דברי רב חסדא הלומד מ"ואזני כל העם אל ספר התורה" ניתן להבין באחת משלש דרכים:

א. דברי רבא בר רב הונא ודברי רב חסדא משלימים זה את זה. אסור לספר משעה שנפתח ספר תורה גם מפאת החיוב לשמוע את הקריאה וגם מפאת כבוד הספר.

ב. רבא בר רב הונא ורב חסדא נחלקו במהות חיוב קריאת התורה. רב חסדא סובר שכל אחד ואחד חייב לשמוע קריאת התורה, ולכן הוא לומד את האיסור לספר בדבר הלכה מ"ואזני כל העם אל ספר התורה". רבא בר רב הונא סובר שקריאת התורה חיוב על הציבור ולא על היחיד, לפיכך הוא לומד מ"ובפתחו עמדרו כל העם", שאסור לספר רק מפאת כבוד ספר התורה.

ג. רבא בר רב הונא ורב חסדא נחלקו בפרטי האיסור לספר בקריאת התורה. רבא בר רב הונא לומד מ"ובפתחו עמדרו כל העם" ששתיקה משעת פתיחת הספר היא מכבוד ספר תורה, ואסור לספר אף בין גברא לגברא. ורב חסדא לומד מ"ואזני כל העם אל ספר התורה", שאסור לספר רק בשעת הקריאה עצמה [ניתן לומר שהוא מודה שאסור לדבר בין גברא לגברא, מחשש שימשך ולא ישמע הקריאה].

הגמ' בברכות [ח.] אומרת: "רב ששת מהדר אפיה וגריס [בשעת קריאת התורה] אמר אנן בדידן ואינהו בדידהו". מקשים הראשונים כיצד רב ששת למד באמצע קריאת התורה, והרי מפורש בגמ' בסוטה שאסור לספר אפילו בדבר הלכה?

הראשונים מביאים הסברים רבים לתרץ קושיה זו:

א. ר"ף [מגילה יד: באלפס] בשם בעל הלכות גדולות: כשיש עשרה השומעים קריאת התורה, מותר לנותרים ללמוד דברים אחרים בשעת הקריאה.

ב. ר"ף [ברכות ד. באלפס]: רק לרב ששת מותר ללמוד בקריאת התורה כיוון שתורתו אומנותו, אבל לשאר בני אדם אסור לספר אפילו בדבר הלכה.

ג. תוס' [ברכות ח. ד"ה רב]: אסור לספר בדבר הלכה בקול רם כיוון שמפריע לאחרים לשמוע קריאת התורה, אבל מותר ללמוד בשקט, כשאינו מפריע לאחרים.

ד. רשב"ם [בתוס' שאנץ סוטה טז.]: אסור לשבת עם הציבור ולספר בשעת קריאת התורה, אבל אם מחזיר פניו, כרב ששת "דמהדר אפיה וגריס", מותר.

ה. תוס' שאנץ [שם]: רב ששת חולק על רבא בר רב הונא, ולדעתו מותר לספר בדבר הלכה.

ו. תלמידי רבינו יונה [ברכות ד. באלפס ד"ה רב]: רב ששת היה עיור, ולכן אינו מחוייב בקריאת התורה, שדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה, אבל שאר בני אדם, אפילו מי שתורתו אומנותו, חייבים בקריאת התורה.

ז. רבינו יונה [שם]: מותר לכל אדם, אף לאדם שאין תורתו אומנותו, לקבוע עצמו לפני תחילת קריאת התורה ללמוד דבר אחר, והוא צריך להחזיר פניו ולהראות שאינו רוצה לשמוע ספר תורה אלא ללמוד דבר אחר, אבל אם לא קבע עצמו ונפתח ספר תורה, אסור לו לספר אפילו בדבר הלכה, אפילו אם תורתו אומנותו.

ניתן לחלק תירוצים אלו לשני כיוונים מרכזיים, החופפים לשני הפסוקים המובאים בגמ' בסוטה:

רי"ף ותלמידי רבינו יונה סוברים שמשנה רבינו תיקן שכל אחד ואחד חייב לשמוע קריאת התורה, ולכן אסור לו לספר בקריאת התורה אפילו בדבר הלכה. רב ששת עסק בדבר הלכה או מפני שתורתו אומנותו או מפני שהיה סגי נהור ופטור מקריאת התורה.

בעל הלכות גדולות, תוס', רשב"ם ורבינו יונה סוברים שתקנת קריאת התורה היא תקנה על הציבור, הציבור חייב בקריאת התורה, יחיד אינו חייב בקריאת התורה, והאיסור שלו לספר בדבר הלכה הוא רק מפני כבוד התורה.

הראשונים הללו נחלקו מתי אדם מוגדר כיחיד ומותר לו לספר בדבר הלכה בקריאת התורה, ומתי הוא מוגדר כחלק מציבור ואסור לו לספר בדבר הלכה:

בעל הלכות גדולות סובר, שעשרה מגדירים ציבור, וכשיש עשרה השומעים את קריאת התורה מותר לשאר האנשים ללמוד בקריאת התורה. הרשב"ם מרחיב את ההגדרה, ולדעתו כל היושבים ביחד מוגדרים כציבור וחייבים בקריאת התורה, ורק המחזיר פניו מפקיע עצמו מהציבור ופטור מקריאת התורה. רבינו יונה סובר שכל המתחילים לשמוע קריאת התורה מוגדרים כציבור, ורק המתחיל ללמוד לפני קריאת התורה פטור ממנה.

הרמב"ם [הלכות תפילה פ"ב ה"ט] פוסק: "כיון שהתחיל הקורא לקרות בתורה אסור לספר אפילו בדבר הלכה אלא הכל שומעין ושותקין ומשימין לבם למה שהוא קורא שנאמר ואזני כל העם אל ספר התורה... ומי שהוא עוסק בתורה תמיד ותורתו אומנותו מותר לו לעסוק בתלמוד תורה בשעה שהקורא קורא בתורה". הרמב"ם פוסק כרי"ף, שיש חיוב לכל אחד ואחד לשמוע קריאת התורה, ורק לאדם שתורתו אומנותו מותר לעסוק בתלמוד תורה בשעת הקריאה, ולכן הוא מביא את הפוסק "ואזני כל העם אל ספר התורה".

האור זרוע [ח"א סי' יא] מחדש חידוש גדול בהלכות קריאת התורה: "וראיתי את מורי הרב רבינו יהודה החסיד זצ"ל ואת מורי הרב רבינו אברהם זצ"ל בן הרב ר' משה זצ"ל שהיו קורין שנים מקרא ואחד תרגום בשעת קריאת שליח צבור את ספר תורה ואומר אני כי זה מותר לכולי עלמא הואיל דבאותו ענין קא עסיק". נראה להסבירו שעיקר תקנת קריאת התורה לימוד תורה שבכתב וידיעת כולה, ולכן הלומד שניים מקרא ואחד תרגום מקיים תקנת חכמים. תרומת הדשן [סי' כד] מצדד שלדעת האור זרוע מותר ללמוד שנים מקרא ואחד תרגום אפילו כשאין עשרה השומעים את הקריאה, לדעתו לימודם הוא חלק מהקריאה בתורה [תרומת הדשן מחלק בין הקריאה של שבת, שיסוד התקנה ללמוד את כל התורה שבכתב, ולכן אם לא שמע פסוק אחד צריך לחזור ולקוראו, לבין שני וחמישי וימים טובים, שאין חיוב לשמוע את כל הקריאה, ואם שמע שלושה פסוקים מכל אחד מהקוראים, יצא ידי חובתו].

סיכום

נחלקו הראשונים האם חיוב קריאת התורה הוא חיוב על כל אחד ואחד או שהוא חיוב על הציבור, והיחיד העוסק בדבר הלכה בשעת הקריאה פטור מהקריאה. האור זרוע מחדש, שמותר לכולי עלמא ללמוד שנים מקרא ואחד תרגום בשעת הקריאה.

הלכה

השו"ע [סי' קמו סע' א-ב] פוסק שאסור להניח ספר תורה פתוח ולצאת, אבל בין גברא לגברא מותר. הוא פוסק שלספר בשעת קריאת התורה אסור אפילו בין גברא לגברא, והוא מביא את ההסברים השונים של הראשונים לבאר את מעשיו של רב ששת, ואינו מכריע ביניהם. השו"ע מסיים: "והנכון שבכל הפרשיות ראוי למדקדק בדבריו לכוין דעתו ולשומעם מפי הקורא".